

KANITSALLIK KATEGORİSİ AÇISINDAN -DI BİÇİMBİRİMİ*

Gülşah TUĞLACI**

Öz: Bu çalışmanın amacı, Türkiye Türkçesinde -DI biçimbiriminin kullanıldığı bağlamları kanıtsallık kategorisi açısından incelemektir. Kanıtsallık açısından işaretli olduğu bilinen -DI biçimbiriminin, olayın doğrudan gözlemlendiği, sadece olgu olarak ortaya konduğu ya da kanıtsallık ayırımının gerekli görülmediği durumlarda kullanılabildiği bilinmektedir. -DI işaretleyicisinin alışkanlık ve tecrübelerle bağlı olarak dolaylı yoldan edinilen bilgiden emin olma oranının yüksek olduğu durumlarda da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir çocuğun, babasının her akşam aynı saatlerde eve geldiğini bildiği için zıll çaldığında “babam geldi” diyerek kapıya koşması bu kullanıma örnek gösterilebilir. Konu, standart Türkiye Türkçesi örneğinde ele alınacaktır. Çalışmanın sonuçları, -DI biçimbiriminin, bilgi kaynağının hangi türleriyle, hangi söylem ve bağlamlarda kullanıldığını ortaya koyacaktır.

Anahtar kelimeler: Kanıtsallık, Dolaylılık, Türkiye Türkçesi, Görülen Geçmiş Zaman.

-DI Morpheme in terms of Evidentiality

Abstract: The aim of this paper is to analyse the contexts used in -DI morpheme in terms of evidentiality in modern Turkish. -DI morpheme is unmarked member of the evidential category. It's known that -DI is used in the cases of direct observation, an event is presented as a fact or the speaker considers the evidential distinction unnecessary. During our work, it has been found that -DI morpheme is used when the speaker is confident about the indirect information obtained depending on the habits and experiences, too. We can give the situation as an example in which a child runs to the door when the bell rings saying that “Babam geldi” (My father has come) since he/she knows that his/her father comes home every evening at the same time. The subject will be discussed in modern Turkish examples. This paper's results will reveal which types of information sources, discourses and contexts -DI morpheme is used in.

Key words: Evidentiality, Indirectivity, Turkish, Definite Past Tense.

Giriş

Kanıtsallık (evidentiality) kategorisi, ifade edilen bilginin elde edildiği kaynakların gramatikal olarak işaretlenmesi ile ilgilenen dil bilimsel bir inceleme alanıdır. Diğer bir deyişle kanıtsallık, söylemde yer alan bilgiye nereden, hangi yollarla, neye dayanarak ulaşıldığını gramatikal kapsamda inceler. Yabancı literatürde genel olarak *evidentiality* (Lazard 2001; Johanson 2003; Straughn 2011) adıyla ele alınan kanıtsallık, Türkçede *evidensiyel* (Demir 2012; Aslan Demir 2013), *delile dayalılık* (Kılıç 2005; Mehmet 2012), *kanita dayalılık* (Kerimoğlu 2011) gibi terimlerle adlandırılır.

* Bu çalışma, 16-17 Nisan 2018 tarihlerinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) tarafından düzenlenen olan 12. Dilbilim Öğrenci Konferansı'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Beytepe, Ankara/TÜRKİYE. E-posta: gtuglaci@hacettepe.edu.tr

Kanıtsallık işaretleyicilerinin yapısı, işlevleri ve gelişmişliği dilden dile farklılık gösterir. Bazı dillerde bilginin kaynağı için referans göstermek zorunlu iken bazılarında seçimidir. Ayrıca kanıtsallık, kendini her dilde gramatikal bir kategori olarak göstermez. Örneğin Türkçe sağlam gramatikal kanıtsallık kategorisi örneği sergilerken İngilizce gramatikalleşmiş kanıtsallık kategorisine sahip değildir. Bu tür dillerde bilginin kaynağına *as it seems* “görünüşe göre”, *reportedly* “söylentiye göre” gibi sözlüksel unsurlar aracılığıyla referans yapılır (ayrıntılı bilgi için bk. Lazard 2001; Plungian 2010).

Diller arasındaki yoğun ve sürekli ilişkiler, dilin farklı alanlarında çeşitli etkileşim ve buna bağlı olarak değişimleri de kaçınılmaz kılar. Bir dilin kanıtsallık kategorisinde de dil ilişkilerine bağlı olarak genişleme veya daralmalar söz konusu olabilir. Bu da dillerin kanıtsallık envanterindeki bazı durumlara açıklama getirebilmek için göz önünde bulundurulması gereken başka bir boyuttur (ayrıntılı bilgi için bk. Johanson 1999; Demir 2012: 104-107; Johanson 2014: 93-98).

Kanıtsallık kategorisi tabanındaki zıtlık, bilgiye ulaşma yollarına dayanır. Bilgiye ulaşma yollarının, diğer bir deyişle kanıt türlerinin araştırmacılar tarafından yapılan sınıflamalarında alt başlıklardaki çeşitlilik ve terimler değişse de genel olarak “bilgiye *doğrudan* ve *dolaylı* olarak ulaşma” olmak üzere iki temel zıtlık üzerinde durulur (Willett 1988: 96; Palmer 2001: 9; Plungian 2010: 28-29).

Doğrudan (direct) ulaşılan bilgi birinci eldir (firsthand). Konuşur, bilgiye görme, duyma ve diğer duyular aracılığıyla ulaşabilir. Bu bilgi türünde konuşur, olay ya da durumun kendisi veya izleriyle bizzat yüzleşir. Örneğin yağmurun yağdığı bilgisine doğrudan ulaştığı bilinen konuşur için iki yorum yapılabilir: Ya yağmur yağdığı esnada olayı gözlemlemiştir ya da yağmur yağması olayı tamamlandıktan sonra onun izlerine, mesela yerlerdeki ıslaklığa doğrudan tanık olmuştur. Yani konuşur doğrudan ulaştığı bilginin ya katılımcısı ya da şahididir. Dolaylı (indirect) bilginin kaynağı ise ikinci eldir (non-firsthand). Bu bilgi türünde konuşur, olay ya da durumun doğrudan gözlemleyicisi ya da katılımcısı değildir. *Duyum* (hearsay) ve *çıkartım* (inference) dolaylı bilgi türleridir. Buna göre konuşur, bilgiyi ikinci/üçüncü ağızlardan duyarak ya da tecrübe ve alışkanlıkların devreye girdiği zihinsel süreç sonucu çıkarım yaparak elde edebilir. Örneğin her zaman evdeki çikolataları kardeşinin bitirmesine alışmış olan bir konuşur, aradığı çikolatayı yerinde bulamayınca tecrübelerine dayanarak onu kardeşinin yediği bilgisine ulaşacaktır. Konuşur, kardeşinin çikolatayı yediğini gözlemlememiştir. Çikolatayı bulamadığında ortada onu kardeşinin yediğine dair bir iz de yoktur. Bu bilgiyi tamamen tecrübelerine dayanarak yaptığı çıkarım sonucunda elde eder. Zihinsel süreçlerin söz konusu olduğu bu tür bilgi kaynağı dolaylı bilgi kapsamında değerlendirilir.

Türkçe fiillerin geçmiş zaman çekimlerindeki kanıtsallık zıtlığından ilk kez bahsederek genel kanıtsallık kategorisi çalışmalarının da ilk temsilcilerinden birisi, *Dîvânü Lugati't-Türk* adlı büyük eseriyle Kaşgarlı Mahmud olmuştur (ayrıntılı bilgi için bk. Plungian 2010: 23). Türk lehçeleri, dolaylılık kategorisinin karmaşıklığı açısından önemli farklılıklar göstermekle birlikte, birçoğu bu kategoriye net bir şekilde sahiptir (Johanson 2003: 278). Kanıtsallık/dolaylılık kategorisini Cungar Tuvacasında Rind-Pawłowski (2014), Gagavuzcada Menz (2000), Halaççada Kırıl (2000), Kıbrıs ağızında Demir (2003), Kırgızcada Kılıç (2005), Özbekçe ve Kazakçada Straughn (2011), Salarcada Mehmet (2012), Türkmencede Aslan Demir (2013, 2014), Horasan

Türkçesinin Bocnurd ağzında Doğan (2018) incelemiştir. Bu çalışma, Türkçe/Türkiye Türkçesi örneğinde inceleneceği için yine bu tabanda detaylandırılacaktır.

Türkçede kanıtsallık kategorisi *dolaylılık* tabanında ele alınır. Genellikle bilgi kipliği kapsamında değerlendirilen kanıtsallığı Kerimoğlu (2011: 137) bilgi kipliğinden ayırarak *kanıtta dayalılık kipliği* adı altında inceler ve “kanıt” kavramının kiplik boyutlarını aşarak geniş bir inceleme alanına dönüştüğünü belirtir. Hirik (2014: 30) ise *delile dayalılık (kanıtsallık) kipliği* terimini tercih eder.

Türkçe, dolaylılığı işaretleyen ve işaretlemeyen biçimler arasında temel bir zıtlık sergiler. İşaretli (marked) yapılar kanıtsallık anlamını açıkça ifade ederken işaretlessiz (unmarked) yapılar yansız bir kullanıma sahiptir (Johanson 2003: 275-276). Türkçede dolaylılığı işaretleyen {-mİş} biçimbirimi vardır. Bu biçimbirim, dolaylılığı açıkça ifade etmekle birlikte, sadece bilginin dolaylı yolla elde edildiğine gönderim yapar; bilgiye nasıl ulaşıldığıyla, yani kanıt türüyle ilgili bilgi vermez. Dolaylı bilginin kanıt türü, *duyduğuma göre, gördüm ki, anladığıma göre* gibi sözlüksel unsurlar aracılığıyla bağlamdan anlaşılır. {-DI} biçimbirimi ise Türkçede kanıtsallığın işaretlessiz üyesidir, yani yansızdır. Çünkü genel olarak doğrudan gözlemlenmiş olay ya da durumları bildirmekle birlikte her zaman aynı anlamı vermez. Diğer bir deyişle {-DI} biçimbirimi doğrudan gözlemlenmiş olay ya da durumları bildirmesi yönüyle kanıtsallık kategorisinin temsilcisidir. Ancak her durumda doğrudan gözlemlenmiş olay ya da durumları bildirmediği, bu işlev dışında da kullanımları olduğu için kanıtsallık kategorisinin işaretlessiz/yansız üyesidir.

Johanson (2003: 275) konuşurun kanıtsallık ayırımı gerekli görmediği için {-DI} biçimbirimini kullanmamayı tercih ettiği durumlarda bu biçimbirimin daima yansız (neutral) olduğunu bildirir. Friedman (1978: 111), {-DI} biçimbiriminin genel olarak *şuhudi/gözlemlenmiş* (witnessed) şeklinde tanımlandığını, ancak gözlemlenmeyen olaylar için de kullanılabilirliğini ifade eder. Aksu-Koç (2000: 17), {-DI} biçimbiriminin doğrudan deneyim (direct experience) bildirme işlevinden sonra önermenin kesinliğini (certainty of proposition) bildirme işlevini kaydeder. {-DI}'nın görülmemiş, ancak gerçekleştiğine görülmüş kadar inanılan durumlarda da tercih edildiğini kaydeden Benzer (2008: 199-204) bu biçimbirimin *bildirme, belirlilik, kesinlik* ve *tanık olma* kiplik anlamlarını tespit etmiştir. Straughn (2011: 61), {-DI} ile {-mİş} arasındaki temel farklılığın *onaylayıcılık/doğrulayıcılık* (confirmativity) olduğunu belirtir. Buna göre konuşur, {-DI} biçimbirimini geçmişte yaşanmış bir olay için *onaylama/tasdik bildirme* amacıyla kullanır. {-mİş} kullanımında ise böyle bir ifade söz konusu değildir. Çünkü {-mİş} biçimbirimi doğrulayıcılık açısından işaretlessizdir. Hirik, {-DI}'nın temel görevlerinden birinin eylemde bitmişlik/tamamlanmışlık göstermek olduğunu, bitmiş/tamamlanmış bir eylemin kipsel olarak kesinlik taşıdığını bildirir (2015: 2400). Ayrıca {-DI}'nın aniden fark etme işlevine de değinir (2014: 295).

Bu bilgilerden hareketle {-DI} biçimbiriminin işletildiği yargılarda olayın doğrudan tanığı olunup olunmadığını anlayabilmek için bağlamsal bilgilere ihtiyaç duyulduğunu söylemek gerekir. Çalışmanın devamında {-DI} biçimbiriminin kullanıldığı bağlamlar detaylı şekilde incelenerek kanıtsallık kategorisi açısından rolü değerlendirilecek, kanıtsallık kapsamına girmeyen işlevleri üzerinde durulmayacaktır.

1) {-DI} Biçimbiriminin Kullanıldığı Bağlamlar

Bir olayın doğrudan gözlemlenmesi, olayın gerçekleşme sürecine tanık olunması anlamına gelir. Herhangi bir olayın gerçekleşme sürecinin tanığı/katılımcısı olan

konusur, olayla ilgili edindiği bilgiyi ifade ederken bunu gramatikal olarak {-DI} ile işaretler. Ancak {-DI} biçimbiriminin işletilmiş olması her zaman olayın konuşur tarafından gözlemlenmiş olduğu anlamına gelmez.

{-DI} biçimbiriminin, olayın şahidi olunmadığı durumlarda kullanıldığı bağlamlardan birisi tarihsel anlatılardır. Tarihsel anlatıların yanı sıra haber dilinde de {-DI} sık sık bu işleviyle kullanılır. Bu anlatıların her ikisi de aktarmaya dayalı dolaylı bilgi içerir. Tarihsel anlatılarda olay, konuşur tarafından bir olgu olarak ortaya konur. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk'ün doğumuyla ilgili bilgi veren biri aşağıdaki ifadeyi kullanacaktır (1). Konuşur, onun Selanik'te doğduğunu bizzat görmemiş, çeşitli kaynaklar aracılığıyla dolaylı olarak öğrenmiştir. Ancak bu olay, genel olarak bilindiği, kabul edildiği ve bir olgu olarak ortaya konduğu için {-DI} biçimbirimiyle ifade edilir.

(1) *Mustafa Kemal Paşa Selanik'te doğ-du.*

Gazete ya da televizyon gibi iletişim araçlarından birinde bir orman yangını haberi, (2) numaralı örnekte olduğu gibi verilecektir. Oysaki aynı bilgiyi bu iletişim araçlarından biriyle elde eden konuşur, bu haberi bir başkasına iletirken, (3) numaralı örnekteki gibi ifade edecektir. Bu iki ifade arasındaki farklılıktan da görülebildiği gibi gramatikal işaretleyiciler belli metin ya da bağlama özgü olarak kullanılabilirler. Buna göre tarihsel anlatılarda, haber dilinde, hikaye anlatımında ağırlıklı olarak {-DI} biçimbirimi kullanılırken; dedikodu dilinde ve masal anlatımında {-mİş} biçimbiriminin kullanıldığını söylemek mümkündür.

(2) *Orman yangını çık-tı.*

(3) *Orman yangını çık-mış.*

{-DI} biçimbiriminin şahit olunmuş, gözlemlenmiş olayların aktarımı dışındaki bir başka kullanımı da konuşurun aniden hatırlanan/fark edilen durumlardaki tercihiyle alakalıdır. Konuşur, kanıtsallığı gramatikal boyutta işaretlemeyi gerekli görmüyorsa aslında dolaylı olarak elde etmiş olduğu bilgiyi ifade ederken de {-DI} biçimbirimini işletebilir. Johanson (2003: 275-276) dolaylılık açısından işaretlessiz ifadelerin her zaman doğrudan deneyim ya da görünür kanıt anlamına gelmediğini vurgular. Sadece, bazen bilgiye dolaylı yolla ulaşıldığına işaret edilmez. Örneğin (4) numaralı cümlelerin konuşuru ifade edilen bilgiyi, unutma eylemi gerçekleştikten sonra, sonradan farkına vararak elde etmiştir. Bu, dolaylı bir bilgi olmasına rağmen, konuşur kanıtsallık ayrımı yapmayı gerekli görmeyerek {-DI} biçimbirimini kullanmıştır.

(4) *Dün kitapları teslim etmeyi unut-tu-m.*

Yukarıda sözü edilen, {-DI} biçimbiriminin kullanıldığı bağlamlar maddeler hâlinde sıralanacak olursa karşımıza aşağıdaki tablo çıkar:

- Olayın doğrudan gözlemlendiği durumlar,
- Olayın bir olgu olarak ortaya konduğu durumlar,
- Kanıtsallık ayrımının gereksiz görüldüğü durumlar

{-DI}'nın yukarıda sıralanan kullanımlarının yanı sıra, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylarına değinildiği şekilde, edinilen dolaylı bilgiden emin olma düzeyinin yüksek olduğu durumlarda da kullanıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan bunun ilk defa bu çalışmada tespit edilmediğini de belirtmek gerekir. Ancak söz konusu işlevin ele alındığı çalışma alanı/kategorisi açısından farklı yaklaşımlar söz konusudur. Örneğin Johanson (2003: 28) bu tür kullanımlarla ilgili şu açıklamayı yapar:

Bazen Türkçe dolaylılık işaretleyicilerinin ana işlevinin ‘varsayım’ bildirmek olduğu iddia edilir. İşaretsiz dolaylılık kategorisi üyelerinin, konuşurun olayı kesin olarak gördüğünü ifade ettiği söylenir. Ancak, dolaylılık işaretleyicileri varsayım ya da şüpheyi işaretlemeyiz. Dolaylılık işaretleyicilerinin işlevi konuşurun, içeriğin doğruluğu konusundaki tutumunu; aktarılan bilgiyle ilgili şüphe ya da varsayımı bildirmek değildir.

Johanson, dolaylılık işaretleyicilerinin ana işlevinden yola çıkarak bir yorumda bulunmuştur. Buna göre, dolaylılık işaretleyicilerinin ana işlevi *varsayım* bildirmek olmadığı için dolaylılığın işaretsiz üyelerinin *eminlik/kesinlik* bildirdiği yorumuna da şüpheli yaklaşmıştır. Esasen bilgi kipliği kapsamına giren bu işlev Johanson’a göre dolaylılık kapsamında yorumlanmamalıdır.

Slobin ve Aksu (1982: 196) dolaylı bilginin aktarımında {-mİş} ve {-DI} değişkenliğini açıklarken konuşurun olaya karşı psikolojik yakınlığından hareket eder. Buna göre konuşur dolaylı yollarla elde ettiği bilgiye zihinsel olarak önceden hazırlıklıysa bu bilgiyi {-DI} biçimbirimiyle ifade edebilir. Buna karşılık beklenmedik bir olay ya da durum gerçekleştiğinde {-mİş} biçimbirimi işletilecektir. Örneğin konuşur, son günlerini yaşamakta olan ağır bir hastanın vefatına zihinsel olarak hazırlıklıdır. Olay gerçekleştiğinde aslında kulaktan duymuş olduğu bu haberi (5) numaralı örnekteki gibi {-DI} biçimbirimiyle işaretleyebilir. Ancak sağlıklı birisi aniden rahatsızlanıp vefat ettiğinde konuşurun zihni bu olaya karşı hazırlıksız, psikolojik olarak uzaktır. Bu durumda konuşur, kulaktan duymuş olduğu bu beklenmedik haberi (6) numaralı örnekte olduğu gibi {-mİş} ile işaretleyerek verecektir.

(5) *Amcam öl-dü.*

(6) *Amcam öl-müş.*

Konuşurun psikolojik olarak hazırlıklı olduğu bilgi, aynı zamanda yüksek oranda emin olduğu bilgidir. Bu sebeple Johanson ve Slobin ile Aksu’nun değinmiş olduğu kullanımlar birbiriyle yakından ilişkilidir. Araştırmacılar, dolaylılık işaretleyicilerinin temel işlevinin *bilgiye ulaşma yollarını bildirmek* olduğu konusunda hemfikirlerdir. Öte yandan konuşurun, henüz kanıtlanmamış bilgiden emin olma düzeyi beklentilerine, tecrübelerine, alışkanlıklarına bağlı olarak artabilir. Bu doğrultuda Türkçe, dolaylılık kullanımlarında {-mİş} ve {-DI} değişkenliği sergilemektedir. Yani bilgiye ulaşma yollarını işaretleyen *dolaylılık kategorisi* ile konuşurun bilgi hakkındaki tutumunu inceleyen *bilgi kipliğinin* ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Kanıtsallık kategorisinin işaretsiz bir üyesi olan {-DI} biçimbirimi, dolaylı bilginin ifadesinde {-mİş} yerine kullanıldığında esasen bilgi kipliğinin alanına giren bir işlevi taşıyor olabilir mi? Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı incelenecek olan bağlamlardaki {-DI} kullanımında *konuşurun edindiği bilgiden emin olması* bir ölçüt olarak kabul edilebilir mi? Bu sorulara yanıt aramadan önce, dolaylılık kategorisinin bilgi kipliğiyle ilişkisinden, bu iki kategorinin kesin çizgilerle birbirinden ayrılıp ayrılamayacağından bahsetmekte fayda vardır.

2) Dolaylılık Kategorisi ve Bilgi Kipliği İlişkisi

Kanıtsallık, önceleri bilgi kipliğinin (epistemic modality) alt alanı olarak değerlendirilmişse de son dönemlerde yaygın olarak kabul gören görüş kanıtsallığın zaman, görünüş, kiplik gibi ayrı ve onlardan bağımsız bir dilbilim kategorisi olduğudur (Aslan Demir 2013: 409). Bu kategoriler arasındaki temel farkı Palmer şöyle açıklar:

“Bilgi kipliği, konuşurun önermedeki bilgi hakkında düşüncesi, yaklaşımı, tutumu üzerinde dururken; kanıtsallık kategorisi, önermedeki bilgiye ulaştığı kaynağı inceler (2001: 8)”. Kanıtsallık kategorisiyle bilgi kipliğinin sınırlarını tartıştığı makalesinde, de Haan İngilizce *must* (-mAll) yapısını ele alırken derlenmiş şekliyle şu açıklamayı yapar:

John must be at home, the light is on (John evde ol-malı, ışık açık) örneğinde konuşur, bildirdiği yargıyı bir kanıtı dayandırdığı için *must*'ın kanıtsallık nüansına sahip olduğu söylenebilir. Ancak daha önemli olarak konuşur, bildirdiği yargıyla ilgili şüphe derecesini de bildirir. *The light is on* basit bir açıklama cümlesidir. Birinci cümledeki *must* yerine *may* kullanıldığında şüphe derecesi artar. Dolayısıyla bu okumalarda *must* kanıtsallık değil, bilgi kipliği işaretleyicisidir (1999: 91).

Plungian (2010: 46) *varsayım* örneğinde olduğu gibi, kanıtsallık kategorisinin semantik alanındaki belli değerlerin, kiplik alanında da ortaya çıktığını belirtir. Palmer (2001: 8) ise İngilizce ve tehlikedeki dillerden biri olan Pomo dili (the Central Pomo) örneğinde yaptığı inceleme sonucunda, yargıya çıkarım yaparak (deductive) ulaşma sisteminin hem bilgi kipliği hem de kanıtsallık kategorisinde mevcut olduğunu belirtir. Yapılan bu tespitlerde de görüldüğü üzere kanıtsallık kategorisi ile bilgi kipliği arasındaki sınırlar, bazı okumalarda yakınlaşıp bulanıklaşabilir.

Yukarıda verilen bilgilerden yola çıkarak bilgi kipliği ile kanıtsallığın birbirinden ayrı, fakat birbiriyle ilişkili iki kategori olduğu ve bu iki kategorinin yakınlaşmasının genel olarak *çıkarsal* okumalarda gözlemlendiği söylenebilir. Bu bilgilerden hareketle şu sorular ortaya çıkar: Kanıtsallık kategorisinin işaretli/yansız bir üyesi olan {-DI}, *yüksek derecede eminlik, kesinlik* bildirerek kanıtsallık kategorisini bilgi kipliğine yaklaştıran bir biçimbirim olabilir mi? {-DI} biçimbirimi bu işlevi hangi bağlam ya da kanıt türlerinde üstlenir?

3. Emin Olma Derecesinin Yüksek Olduğu Durumlarda {-DI} Kullanımı

Konuşur, dolaylı yolla elde ettiği bilgiden emin olduğunda, henüz bilginin doğruluğu onaylanmamış olmasına rağmen, dolaylılık işaretleyicisi {-mİş} biçimbirimini sık sık {-DI} ile karşılayabilir. Bilgiden emin olma durumunun sebebi beklenilirlik, öğrenilmişlik, tecrübeler ve alışkanlıklardır. Örneğin sabah ofisinde oturmakta olan bir çalışan, iş arkadaşının koridordan gelen sesini duyduğunda (7) numaralı cümleyi kuracaktır. Çünkü iş arkadaşının ofise gelmesi onun için beklenir, doğal bir olaydır. Henüz Emine Hanım'ın kendisini görmemesine rağmen duyduğu sesi onun sesine çok benzettiği ve o gün ofise geleceğini bildiği için, elde ettiği bu dolaylı bilgiyi {-DI} biçimbirimi ile ifade eder. Konuşur, bu dolaylı bilgiye alışkanlıkları aracılığıyla çıkarım yaparak ulaşmıştır.

(7) *Emine Hanım gel-di.*

Aynı çalışan, ofise arada sırada uğrayan arkadaşının sesini duyduğunda ise (8) numaralı cümleyi kuracaktır. Çünkü bu kez beklenilmeyen, alışık olunmayan bir hareket söz konusudur. Konuşur, koridordan gelen sesi duyduğunda henüz İrem'i görmemiş olmasına rağmen onun sesini tanımıştır. Ancak İrem'in geleceğini bilmediği için elde ettiği bilgi beklenir değildir. Bu bilgiye psikolojik olarak hazırlıklı olmaması, konuşuru {-mİş} biçimbirimini kullanmaya itecektir.

(8) *İrem gel-miş!*

(7) ve (8) numaralı örnekler incelendiğinde, elde edilen bilgiden emin olma, başka bir deyişle bilginin beklenilirlik derecesi bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. {-DI} biçimbiriminin bu bağlamda kullanılması için gerekli olan şartlardan biri dolaylı bilginin, doğruluğu henüz kanıtlanmamış, onaylanmamışken ifadeye dökülüyor olmasıdır. Buna bağlı olarak konuşurun güçlü tahminde bulunmasından da söz edilebilir.

Babasının her akşam aynı saatte eve geldiğini bilen bir çocuğun, o saatte kapı çaldığında (9) numaralı cümleyi kurarak kapıya koşması onun tecrübelerinden ve beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Çocuk, henüz kapıyı açmamış ve gelen kişinin babası olduğunu doğrulamamış olduğu hâlde güçlü bir beklentiye sahiptir. Bu beklentiler aracılığıyla çıkarım yaparak bilgiye ulaşır. Kapıyı açtığında ise karşısında babası yerine teyzesini gördüğünde (10) numaralı cümleyi kuracaktır. Çünkü bu noktada çocuk, hazır olmadığı, beklemediği bir bilgiyle karşılaşmıştır.

(9) *Babam gel-di!*

(10) *Teyzem gel-miş!*

Fiziksel değişikliklerle ilgili dolaylı bilginin ifade edildiği bağlamlarda da öğrenilmişliklere, alışkanlıklara dayalı olarak {-DI} biçimbirimi kullanılabilir. Örneğin sık sık hapşurmaya başlayan bir konuşur, bundan yola çıkarak (11) numaralı cümleyi kuracaktır. Konuşur hapşirmeden önce soğuk alma durumu gerçekleşmiştir. Bu olayın bir etkisi olarak ortaya çıkan hapşırma eyleminin soğuk algınlığı belirtisi olduğunu bilen, bunu daha önce de yaşamış olan konuşur, tecrübelerinden dolayı, ulaştığı bilgiden emindir. Bilginin doğruluğu henüz onaylanmamış olmasına rağmen {-mİş} yerine {-DI} biçimbirimini kullanır. Bu tür bağlamlarda sık sık *kesin, muhtemelen, galiba, herhalde* gibi sözlüksel unsurlarla dolaylılık sezdirilebilir (bk. 12). (11) ve (12) numaralı cümlelerin her ikisinde de çıkarım/varsayım söz konusudur.

(11) *Soğuk al-dı-m.*

(12) *Muhtemelen üşüt-tü-m.*

Çocuğunun alnına dokunan bir anne, ulaştığı bilgiyi eşine (13) numaralı cümle ile ifade edebilir. Burada annenin bu sonuca varmasının ana sebebi çocuğun alnına dokunması değildir. Var olan bilgi ve tecrübeleri aracılığıyla çıkarım yaparak çocuğun ateşinin çıktığı bilgisine ulaşmıştır. Çocuğun ateşinin çıkması olayı, anne bu çıkarımı yapmadan önce gerçekleşmiştir. Anne, çocuğun genel vücut ısısını bildiği ve bunun üzerinde sıcaklık derecesinin ateş çıkması anlamına geldiğini bildiği için bu bilgiye çıkarım yoluyla sonradan ulaşmıştır. Ancak henüz bilginin doğruluğu onaylanmamış değildir. Buna rağmen anne, tecrübelerinden dolayı ulaştığı bilgiden yüksek oranda emin olduğu için {-DI} biçimbirimini kullanmıştır. Doktor ile görüşüp çocuğun iyi olduğu bilgisini aldıktan sonra ise endişelerinin aksi durumunda bulunan bu bilgiyi (14) numaralı cümledeki gibi ifade edecektir. (13) ve (14) numaralı cümleler arasındaki ölçüt yine bilginin beklenilirliği, bilgiden emin olma düzeyi olarak karşımıza çıkmaktadır.

(13) *Ateşi çık-tı, hastaneye götürelim.*

(14) *Çok şükür, iyi-y-miş.*

Yine zihinsel sürecin işletilmesiyle sonradan farkına vararak çıkarıma ulaşmanın görüldüğü bir bağlam örneği şu şekildedir: İnternet üzerinden peşin ödemeye alışveriş yapan; fakat kargodan satın aldığı ürün çıkmayıp, satıcıya da ulaşamayınca bir anda dolandırılmış olduğunu anlayan konuşurun kullanacağı ifade türlerinden biri de (15)

numaralı cümledeki gibidir. Konuşur, yaşadığı olaylar sonucunda, henüz kesinleşmemiş olmasına rağmen dolandırıldığından emindir. Bu bilgiye çıkarım yoluyla ulaşmıştır.

(15) *Dolandırıl-dı-m!*

{-DI} biçimbiriminin dolaylı bilginin ifadesinde kullanılabildiği bu tür bağlamlar çoğaltılabilir. Bunların hepsinde ortak olan iki nokta göze çarpmaktadır: Birincisi, bu bağlamların hepsinde konuşur, elde ettiği bilgiye tecrübeleri, alışkanlıkları dolayısıyla hazırlıklıdır. Bu sebeple, ulaştığı bilgi henüz kanıtlanmamış olmasına rağmen, yüksek derecede emin olduğu için dolaylılık bağlamında {-DI} biçimbirimini işletmiştir. İkincisi, bu bağlamların hepsi çıkarımsal bilgi kaynağıyla ulaşılan dolaylı bilgi içermektedir. Elbette bu bağlamlarda {-DI} biçimbiriminin kullanılması zorunlu değildir, olaylar {-mİş} ile de ifade edilebilir. Ancak yüksek oranda {-DI} kullanımının mümkün olduğu bu bağlamların belli bir bilgi kaynağı ve ölçüt dahilinde olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu, konuşurun kanıtsallığı işaretlemeyi gereksiz gördüğü durumlardan farklıdır. Yukarıda, kanıtsallık ayırımının gereksiz görüldüğü durumlara örnek olarak verilen (4) numaralı cümlede *unut-tu-m* eylemi geçmektedir. Bu bağlamda konuşurun {-DI} biçimbirimini işletmesinde, edindiği bilgiden emin olma oranından söz edilemez. Çünkü konuşur, kitabı vermediğini sonradan fark edince unuttuğu çıkarımını yapmıştır. Unutma eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediği bir ihtimal durumunda değil, kesinleşmiştir. Bu bağlamdaki çıkarım, tecrübeler ya da alışkanlıklar aracılığıyla yapılmamıştır. {-DI} biçimbiriminin işletilmesi tamamen konuşurun tercihinine bağlıdır. Kanıtsallık ayırımının gereksiz görülmesi ve edinilen dolaylı bilgiden emin olma düzeyinin yüksek olması, {-DI} biçimbiriminin dolaylı bilginin ifadesinde işletilmesini tetikleyen iki farklı etkidir.

4. Sonuç

{-DI} biçimbiriminin dolaylılık ifade eden hangi bağlam ve kanıt türlerinde {-mİş} yerine kullanıldığı incelenmiş ve elde edilen verilerle şu sonuçlara ulaşılmıştır: {-DI} biçimbiriminin kullanıldığı bağlamlar incelendiğinde, *çıkarma dayalı* kanıt türüyle ulaşılan dolaylı bilginin ifade edildiği cümlelerde {-mİş} biçimbiriminin yerine kullanıldığı tespit edilmiştir. Örnek bağlamların hepsinde konuşuru çıkarma ulaştırın şey, onun var olan bilgileri, tecrübeleri ve alışkanlıklarıdır. Bu etkenler, konuşuru bilgiye hazırlıklı, psikolojik olarak yakın hâle getirmiş ve konuşurun ilgili çıkarımı yapması kaçınılmaz olmuştur. Aslında sözü edilen etkenlerle çıkarma ulaşıldığında bile olayın net olarak gerçekleştiği belli değildir. Bu tür bağlamlarda {-DI} kullanımı, olayın kesinlikle gerçekleştiği bilgisini vermez. {-DI}, konuşurun önermedeki bilgiden yüksek oranda emin olduğunu bildirir. Dolayısıyla çıkarım yoluyla dolaylı olarak ulaşılan bilgiden yüksek oranda emin olma, {-DI} kullanımının bir ölçütü olarak karşımıza çıkmaktadır. Johanson'un da vurgu yaptığı üzere dolaylılık işaretleyicilerinin ana işlevi varsayım bildirmek değildir. Ancak bu, {-DI} biçimbiriminin bilgiden emin olduğunda dolaylılık kapsamında işletilebileceği durumunu engellemez. {-DI}'nın bu bağlamdaki kullanımının, onun ana işlevi olmasa da işlevlerinden birisi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla {-DI}, kanıtsallık kategorisini bilgi kipliğine yakınlaştıran bir işlev üstlenmektedir.

Kaynakça

- AKSU-KOÇ, Ayhan (2000). Some Aspects of the Acquisition of Evidentials in Turkish. In *Evidentials Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* (pp. 15-28). New York: Mouton de Gruyter.
- ASLAN DEMİR, Sema (2013). Türkmencede Kanıtsallık/Evidensiyellik. *Leyla Karahan Armağanı* içinde (pp. 409-420). Ankara: Akçağ Yayınları.
- ASLAN DEMİR, Sema (2014). Türkmencede eken (Demir, N. - Karakoç, B. - Menz, A. Ed.). In *Turkology and Linguistics, Éva Ágnes Csató Festschrift* (pp. 21-30). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- BENZER, Ahmet (2008). *Fülde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- de HAAN, F. (1999). "Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries". *Southwest Journal of Linguistics*, 18: 83-101.
- DEMİR, Nurettin (2003). "On *imiş* in Cypriot Turkish". *Turkic Languages*, VII, 268-274.
- DEMİR, Nurettin (2012). "Türkçede Evidensiyel". *bilig*, 62: 97-118.
- DOĞAN, Talip (2018). "Horasan Türkçesinin Bocnurd Ağzında Kanıtsallık (Evidentiality)". *SUTAD*, 44: 1-14.
- FRIEDMAN, Victor A. (1978). On the Semantic and Morphological Influence of Turkish on Balkan Slavic. (Farkas, D. - Jacobsen, W. M. - Todrys, K. W. Ed.). In *Papers from the Fourteenth Regional Meeting: Chicago Linguistic Society* (pp. 108-118). Chicago: Chicago Linguistic Society.
- HİRİK, Seçil (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.
- HİRİL, Seçil (2015). "Türkçede Bağımlı-Biçimbirimsel Kipliklerin Çok İşlevliliği Üzerine". *International Journal of Languages' Education and Teaching*. UDES 2015: 2395-2409.
- JOHANSON, Lars (2003). Evidentiality in Turkic (Aikhenvald, A. Y. - Dixon, R. M. W. Ed.). In *Studies in Evidentiality* (pp. 273-290). Amsterdam, Philadelphia: Benjamins.
- JOHANSON, Lars (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (Çev.: Nurettin Demir). Ankara: TDK Yay.
- KERİMOĞLU, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- KILIÇ, Filiz (2005). "Kırgız Türkçesinde Algisal Delile Dayalılık". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, II, 1: 68-113.
- KIRAL, Filiz (2000). Reflections on -miş in Khalaj. (Johanson, L. - Utas, B. Ed.). In *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* (pp. 89-101). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- LAZARD, Gilbert (2001). "On the Grammaticalization of Evidentiality". *Journal of Pragmatics*, 33: 359-367.
- MEHMET, Gülsün (2012). "Delile Dayalılık ve Salar Türkçesinde Öge Cümlelerle Delillendirilmiş Dolaylılık". *Dil Araştırmaları*, 11: 67-80.
- MENZ, Astrid (2000). Indirectivity in Gagauz. (Johanson, L. - Utas, B. Ed.) In *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* (pp. 103-114). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- PALMER, F. R. (2001). *Mood and Modality*. New York: Cambridge University Press.
- PLUNGIAN, V. A. (2010). Types of Verbal Evidentiality Marking: an Overview. (Diewald, G. - Smirnova, E. Ed.). In *Linguistic Realization of Evidentiality in European Languages* (pp. 15-58). Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- RIND-PAWLOWSKI, Monika (2014). "Text Types and Evidentiality in Dzungar Tuvan". *Turkic Languages*, 18: 159-188.
- SLOBIN, D. I. ve Aksu, A. (1982). Tense, Aspect and Modality in the Use of the Turkish Evidential. (P. J. Hopper Ed.). In *Tense, Aspect: Between Semantics and Pragmatics* (pp. 185-200). Amsterdam: John Benjamins.
- STRAUGHN, Christopher A. (2011). *Evidentiality in Uzbek and Kazakh*. Phd Dissertation. The University of Chicago. Chicago, Illinois.
- WILLETT, Thomas (1988). "A Cross-linguistic Survey of the Grammaticalization of Evidentiality". *Studies in Language*, 12/1: 51-97.

